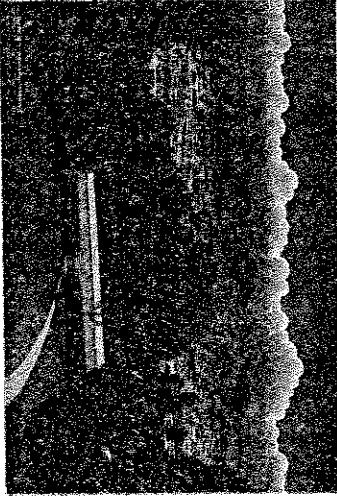

Türk Edebiyatı

YIL: 24 SAYI: 277 KASIM 1996

Türk Edebiyatı Vakfı
İktisadi İşletmesi Adına Sahibi
AHMET KABAKLI

Yazışları Müdürü
GAZİ ALTUN

İdare Yeri:
TÜRK EDEBİYATI VAKFI
Divanyolu Cad. 14
34400 Sultanahmet/İstanbul
Tel: (0212) 527 50 32-526 16 15
Belgegeçer (faks): (0212) 513 77 49

Yazışma Adresi:
P.K.2 Sirkeci/İstanbul

Dizgi ve sayfa düzeni
BÜLENT İLGAZ

Baskı ve Cilt:
KUŞAK OFSET
Çağaloğlu - İST.

Dağıtım
YAY-SAT

Türk Edebiyatı 28 Ocak 1985 Tarih ve
2181 Sayılı Tebliğler dergisinde öğrenciler
ve ilgililere tavsiye edilmiştir.

Gönderilen yazılar basılınsın
basılınsın lade edilmez.

Dergiye gönderilecek yazılar aralıktı,
daktilo edilmiş olmalıdır.

Üst Yazı Kurulu dergiyse girecek yazılarda
lüzum gördüğü değişiklikleri yapar.

Türk Edebiyatı Dergisinde yayınlanan
yazılar izin alınmadan yayınlanamaz
veya iktibas edilemez.

Fiyatı: 100.000 TL (KDV DAHİLDİR)

Abone şartları

Yurt içi (yıllık): 1000.000 TL
Yurt dışı (yıllık): 60 DM veya 40 \$
(Öğrenci ve öğretmen): 900.000 TL
Türk Edebiyatı Vakfı,
Posta Çeki Hesap No: 124-540

Yurt dışındaki okuyucularımız abone
bedellerini TC Ziraat Bankası,
İstanbul-Çağaloğlu Şubesi.
Türk Edebiyatı Vakfı İktisadi İşletmesi
79-4 nolu DM veya 87-4 nolu S VDS,
döviz hesabına yatırmalıdır.

6 aylık abone ücreti
yıllık ücretin yarısı kadardır

3

"Sen Nefsine Yan Çıkma"
AHMET KABAKLI

6

Bir Rahmete Muhtacız...
ILHAN BARDAKÇI

8

Sitirler, Şairler ve Meclisler II
Bu Bab, Manzara-i Kasır ve
Eşraf-ı Asır Beyanındadır
ISKENDER PALA

13

Pilgrim'lerin Hikâyesi
AYŞE GÖKTÜRK TUNCEROĞLU

16

Görüntüler ve Görüşler
HASAN HÜSREV

17

Nasreddin Hoca'dan Özer Diliyorum
SAIM SAKAOĞLU

19

İletişim, Dil ve Kültür
MUSTAFA ÖZKAN

21

Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim
Fakültesi II. Ulusal Eğitim Sempozyumu
HIKMET SAVCI

23

Türk Dili ve Edebiyatı
Eğitiminde Metin Seçimi
TURHAN KAYA

26

Ankara'da Çifte Şölen: "3. Uluslar Arası
Türk Dili Kurultayı" ve "64. Dil Bayramı"
KENAN ACAR

28

"...Evvel Giden Ahbaba
Selâm Olsun Erenler..."
FIRAT KIZILTUĞ

30

Bekir Sıdkı Sezgin Üzerine...
FATİH SALGAR

31

Düşündüklerimiz
BEKİR SİDKİ SEZGİN

33

Bir Vefa Borcu
ÜMIT MERİÇ YAZAN

35

Faruk Nafiz Çamlıbel'in Kayseri Hatıraları..
ABDULLAH SATOĞLU

37

"Bir Elif Tahsil Eden..."
T. TANER KUŞOĞLU

38

Ortak Türk Edebiyatının Öncü Kalemleri-II
Mahtumkulu
ALİ AKAR

41

Gelenekten Geleceğe
FİLİZ KILIÇ

44

Zıngırlı Enişte
MUHTEREM YÜCEYILMAZ

46

Hoş Bir Seda
ESREF S. YÜCESOY

47

Helvalı Ekmek
VESİLE SAK

49

Aramızdan Bir "Bulut" Geçti
OYHAN HASAN BILDİRİKİ

52

Şevket Bulut'a Vefa Borcum
AHMET TÜRK

53

"Gül Bitirmek İçin Toprak Olmak Gerek"
NECDET EKİCİ

56

Sonbahar
Ömer Seyfeddin Hikâye Yarışması
Özendirme Ödülü
ÖMER YILDIZ

58

Sanat Fidanlığı / **GÜLAY GÜNGÜL**

59

Aydın Dergileri / **ZEKİ GEZER**

60

Kültür ve sanat dünyasından/**ÖZCAN ÜNLÜ**

5

Sabır Sarmaşıkları / **BEKİR SİTKİ ERDOĞAN**

12

Çocuk ve Anne / **BAHAETTİN KARAKOÇ**

20

Hani Dünya Döndüyör/**BAHTİYAR VAHABZADE**

22

İltica / **DİLÂVER CEBECİ**

27

Gezginim / **HALİL KARABULUT**

29

Mezarsız Şehide Ağıt / **MEHMET ASLAN**

32

Kötümser Mısralar / **ILHAN GEÇER**

34

Ey Yaradanım / **EKREM LUZEL**

36

Biz Yazardık Yazımızı / **MEHMET ZEKİ AKDAĞ**

40

Hüznü Besteleyen Sonbahar
ABDÜLKADİR AKGÜNDÜZ

43

Sustu / **HALİL SOYUER**

48

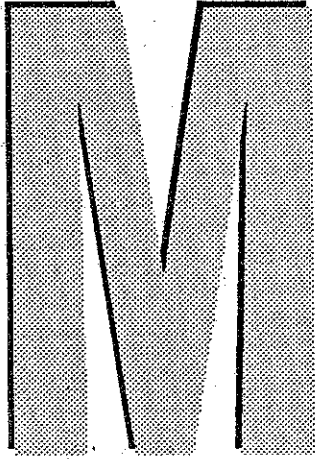
Bilmece / **OLYAR OĞUZ**

51

Nostalji / **RİZA AKDEMİR**

Ortak Türk Edebiyatının Öncü Kalemleri-II

Mahtumkulu

Mahtumkulu, ortak Türk edebiyatının önde gelen isimlerinden birisidir. 18. yüzyıl Türkmen halk edebiyatının önemli bir halkasını teşkil eden şair, bir taraftan Türkmen halkının meselelerini dile getirirken; öte yandan da Türkmen Türkçesinin kelime hazinesini genişletmiştir. Bu yazımızda Mahtumkulu'nun hayatı, fikirleri ve sanatı üzerinde durmaya çalışacağız.

I. MAHTUMKULU'NU HAZIRLAYAN SOSYAL ŞARTLAR

18. yüzyıla kadar Türkistan Türklerinin edebi dili klasik Doğu Türkçesi (Çağatay Türkçesidir)'dir. Türkmenler, Batı Türk grubuna (Oğuzlar) dahil olmalarına rağmen Çağatay yazı dilini kullanmışlardır. Mesela, 15. yüzyılda yaşayan Türkmen şairi Vepayı (Vefai) Çağatay Türkçesiyle yazmıştır.

Göçebe olarak yaşayan Türkmenler 17. yüzyılın sonuna doğru yerleşik hayata geçmeye başladılar. Bu tarihi süreç Türkmen kültür hayatını derinden etkiledi. Hayvancılığın yerini ziraat, kabile duygularının yerini de birlikté yaşama, vatan tutma duyguları aldı. Böylece Türkmen Türkçesi yazı dili olması için ortak siyasi ve kültürel zeminler oluştu. Bunun yanı sıra 1747'de İran'da Nadir Şah'ın öldürülmesini takiben, Buhara'da hükümdar olan Emir Ahmed Durdani'nin Türkmenlere zulüm yapması Türkmen ruhunu ortak hamasi duygular etrafında birleştirmiştir.

Bu sosyal şartların yanında edebi hava da yazılı bir edebiyat için gerekli olgunlukta sayılırdı. Çünkü Türkmen halk edebiyatı (halk dōreticiliği) zengin sözlü geleneğe sahipti. Aydımlar (türküler), koşgular (koşmalar), nakıllar (a-

tasözleri), matallar (bilmeceler), orta sözler (nükteler, fıkralar), ertekiler (masallar), dessanlar (destanlar)... Türkmen sözlü geleneğinin belli başlı ürünleridir.

Söz konusu bu iki faktör (Sosyal şartlar ve edebi gelenek) Türkmen edebiyatında yeni bir dönemin başlangıcını hazırlamıştır. Bu ortamda yetişen Mahtumkulu, sosyal sıkıntıları, dilin zengin kullanım imkanlarıyla ifadelendirerek kalıcı eserler vermiş, Türkmenleri şiirleriyle birleştirmiştir.

II. HAYATI

Türkmenler arasında yazılı edebiyat geleneği çok sonra başladığı için Mahtumkulu'nun hayatı ile ilgili bilgiler söylentiler ve şiirlerindeki ipuçlarına dayanmaktadır. Mahtumkulu hakkında çalışma yapanlar hayatı ile ilgili bilgilerde hep bu rivayetlere dayanmak durumunda kalmaktadırlar.

Şairimiz 1733 yılında Etrek ırmağı boyundaki Hacıgovşan'da dünyaya gelmiştir. Ailesi, Göklen boyu içinde bir alt oymak olan Gerkezlerdendir. Babası Türkmenlerin meşhur şairlerinden Devlet Mehmed Azadi'dir. Annesi Orazgül (İrazgül)'dür. Nesebini şu beyitte şöyle açıklıyor:

Bilmeyen soranlara aydın bu garip adımız

Aslı Gerkez, yurdu Etrek, adı Mahtumkulu'dur

Şair ilk öğrenimini babasından almıştır. Bir aydın olan Devlet Mehmed Azadi oğlunun iyi bir tahsil görmesi için gayret sarf etmiştir. Daha sonra Kızıl Ayak Medresesi'nde İdris baba adlı bir alimden ders alan Mahtumkulu, sonra zamanın ilim ve kültür merkezlerinden olan Buhara'ya gider. Buradaki Kökeltaş Medresesi'ne de kısa bir süre devam eder. Şair bir süre sonra buradan da ayrılarak Hive'deki Şir-

gazi Medresesi'ne devam eder ve 3 yıl boyunca eğitim görür. İlk yıl hocalarının dikkatini çeker. İkinci yıl kendi arkadaşlarına ders verecek kadar başarı gösterir. "Güzel Şirgazi" şiirinde burada aldığı tahsilin önemini "sende talim aldı, açıldı dilim" diyerek vurgular. 1760 yılında babasının vefatı ile memleketine geri döner.

Karısı Akkız'dan iki oğlu olur. Sarı yedi yaşında, İbrahim 12 yaşında ölür. Bu ölümler şairi derinden etkiler. "İzlamayan Bolar mı" ve "Mübtela Kıldı" adlı şiirlerini yazar.

Yavaş yavaş kendi sanatkar kişiliğini bulmaya başlayan Mahtumkulu, Hindistan, İran, Afganistan bölgelerini gezip görmeye başlar. Bu seyahatlarda farklı insanlarla, kültürlerle tanışır, yeni ufuklar kazanır.

Mahtumkulu'nun bundan sonraki hayatı, sendi kendisini yetiştirmekle, diyar diyar gezip bilgi ve kültürünü arttırma gayretleriyle geçer.

1783 yılında Atasarı denilen yerde ölür. Garı Molla'da bulunan babasının mezarı yanına gömülür.

III. FIKIRLERİ VE SANATI

Mahtumkulu'nun sanatını iki ana damar beslemiştir:

a) Babasından ve medreseden aldığı klasik doğu edebiyatı,

b) Türkmen halk edebiyatı (döreticiliği).

Babası Azadi adıyla tanınan bir Türkmen şairi idi. *Va'z-ı Azat* adlı ünlü bir eseri de bulunan bu zat, oğlundaki hassasiyeti sezerek küçük yaştan itibaren onunla ilgilenmiş ve edebiyata yönlendirmiştir. Daha sonra medrese eğitimi görmeye başlayan şair, doğu klasiklerini başta Nevai, Fuzuli, Firdevsi olmak üzere tanımıştır.

Onun ikinci etkilendiği kaynak ise Türkmen halk edebiyatıdır. Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, Türkmen halk edebiyatı zengin sözlü kaynaklardan oluşur. Mahtumkulu küçük yaştan itibaren bunların içinde büyümüştür. Özellikle halk destanları onun üzerinde çok etkili olmuştur. Bunlar başta Goroğlu olmak üzere, Yusuf-Ahmet, Ali Beg-Balı Beg, Döwletyar gibi kahramanlık; Leyli-Mecnun, Zöhre-Tahir, Şasenem-Garıp gibi aşk destanlarıdır.

Mahtumkulu'nun şiirlerinin başlıca temalarını kahramanlık, vatan sevgisi, aşk, dostluk gibi temel konular oluşturur. Bunların içinde vatan sevgisi ve Türkmenlerin kahramanlıklarını işleyen milli muhtevalı şiirler, halkın ruhunu okşanmış, onları gururlandırmış ve dolayısıyla şaire karşı ilgi ve sevgiyi bir kat daha arttırmıştır.

Manas destanı nasıl Kırgızların bir nevi "ansiklopedisi" ise Mahtumkulu'nun şiirleri de Türkmen hayatının bütün safhalarını göstermesi bakımından bir Türkmen ansiklopedisidir denilebilir. Onun şiirlerinde Türkmenin bütün hayatını görebiliriz.

Millet sevgisini dile getirdiği şiirlerin başında "Türkmenin" göze çarpmaktadır:

Ol merdin oğludur merttir pederi
Koroğlu kardaşı, sarhoştur seri
Dağda düzde kovsa sayyadlar diri
Alabilmez yolbars oğlu Türkmenin
diye okşadığı milli ruhu "Döker Bolduk Yaşımız" şiirinde birliğe davet ediyor:

Türkmenler bağlasa bir yere beli
Kurutur Kulzum'u, deryayı, Nil'i
Teke, Yomut, Göklen, Yazır, Alili
Bir devlete kulluk etsek beşimiz

Gerçekten de boylar arasında sürüp giden savaşlar yüz yıllar boyunca Türkmen halkının çok acı çekmesine sebep olmuştur. Mahtumkulu bu bakımdan boylar arası ilişkileri yumuşatan şiirleriyle Türkmenlerin birleşmesine önemli katkılarda bulunmuştur. "Gözler men", "Yörmeli Boldı", "Gürgenin", "Göklen" adlı şiirlerinde de aynı konulara temas etmiştir.

Şiirlerinde en çok işlediği konuların başında ahlak gelir. Dedikodu, hırsızlık, yalan gibi kötü alışkanlıklar yerilir. İyi alışkanlıkları bir derviş, bir ahlakçı edasıyla empoze eder. Fuat Köprülü'ye göre, bu manevi iklim, Ahmed Yesevi'nin Asya'ya yaydığı Türk tasavvufunun devamıdır. Bu bakımdan, Mahtumkulu şiirinin hemen her mısraında Yesevi'nin hikmetlerinden derin etkiler görülmektedir.

Bilindiği gibi Ahmed Yesevi -Arapça ve Farsçayı gayet iyi bilmesine rağmen- islamı Türkçe ile anlatmıştır. Mahtumkulu'nun da dilde buna benzer bir yol takip etmiştir. O da medrese tahsili görmüş olmasına ve söz konusu iki dili bilmesine rağmen Türkmen şivesinde yazmış; dilin bütün imkanlarını kullanarak sanatını halka, halkı da sanatına yaklaştırmıştır.

Bütün şairler gibi Mahtumkulu da zamandan şikayetçidir. Kötüler sürekli galip, iyiler ise zulüm görmektedirler. Oysa dünya malı için kötülük yapanların sonu hüsrana olmuştur. Dünyaya fazla bel bağlayıp, bütün çalışmalarını mal, mülk, saltanat için yapan insanların sonu iyi değildir. "Fesat Dünyadır" adlı şiirinde bu konuyu işlerken Karun, Rüstem, Iskender gibi zengin ve kahramanların dahi sonlarının ölüm olduğunu söyler:

Iskender del midî cihanı alan
Kanı gözlen deyin, kim ondan kalan
Bu fani cihanın teşvişi yalan
Bahillara ulu izzet dünyadır

Yine başka bir şiirinde aynı şikayetleri görüyoruz:

Köpleri geçirmiş bu köhne cihan
Ahiri insandır, önü benican
Mahtumkulu aydar kalmadı yeksan
Yüz yirmci dört bin peygamber geçti.

Mahtumkulu şiiri bir öğüt şiiridir. Hemen bütün mısralar, karşısında onu dinleyen, ondan ilham almak isteyen insanlar varmışçasına söylenmiştir. Bu, Türk tasavvuf edebiyatının bir özelliğidir. Yesevi'de, Yunus'da ve hemen hemen bütün dervişlerde bu hikemi hava açık olarak görülmektedir. Derviş şair kalemini toplumdaki kötülüklerin üzerine bir kılıç gibi götürmekte, insanları uyarmaktadır:

Nasihatım dinle, işit bu sözü
Bir değışhanedir dünyanın yüzü
Ecel yetip, adam yumulsa gözü,
Güya bu dünyaya geldi, gelmedi

Onun bu tür şiirleri dilden dile dolaşarak, adeta birer atasözü haline gelmiştir. Bu, aynı zamanda şairin halk kültürünü çok iyi bildiğini de gösteriyor.

Kardaşsıza kuvvet yoktur
Oğulsuza devlet yoktur
Ayalsıza işret yoktur
Hoş günü hasrete benzer

yahut

Oğru erden bir doğru if yahşidir

Adam bolsan, kulak koygıl oğüde

Şairin konu bakımından yoğunlaştığı bir alan da aşk ve tabiat şiirleridir. Onun aşkı, kutsaldır, büyüleyici gücü vardır. Sevginin sonsuz kudretine inanır.

Dünya sözü menzer tutsuz tağama
Söz içinde gelin kız hem bolmasa

Gönül coşa gelmez dil hem söylemez
Her yürekte aşktan köz hem bolmasa

derken, hayatı anlamlı kılan şeyin sevgi olduğunu vurgulamaktadır. Aşk şiirlerinin muhatabı Menli Hanım adlı sevgilisidir. Şair tıpkı bir Ferhat gibi, bir Mecnun gibi sevgilisine kavuşmak için her türlü çileyi göze alacak cesarettedir. Fakat, burada bir fark vardır: Mahtumkulu'nun tasvirleri daha realist, daha mahalli çizgiler taşımakta, sevgilisini anlatırken adeta bir Türkmen kıza portresi çizmektedir. Menli Hanım'a yazdığı "Uyat Eyleyir" (= Utanır) adlı şiirinde onu Yomut giysileri içinde bir Türkmen güzeli olarak tasvir eder:

Giynipdir kızıl ah
Bilmem nedir yar hayal
Göz edip Yomut ahali
Bizden ki uyat eyleyir

Hayalindeki kadın tipini "Her Yana" adlı şiirinde dile getirmiştir. Buna göre kadın; tatlı dilli, olgun, kadir kıymet bilen, uzun boylu, kanaatkar ve akıllı olmalıdır.

Tabiat şiirlerinde ise yoğun bir lirizm göze çarpıyor. Tasvirler canlı, dil kıvraktır. Biraz Karacaoğlan'ın Çukurova tasvirlerini hatırlatıyor. Bu şiirlerinin en güzel örneklerinden biri "Yaylakları Bar" adlı koşgidir.

Sefer edip barsak Nuşah mülküne
Gönül isleni dek yaylakları bar
Seyran etsek goncasına gülüne
Bahçesinde bülbül oynakları bar

Şiirlerinin muhtevası sadece bunlarla sınırlı değildir. O, gıybetin kötülüğünden yağmur duasına, tütün içmenin zararından at sevgisine kadar... o günün insan hayatını kuşatan bütün konulara parmak basmıştır. Bu da gösteriyor ki Mahtumkulu sadece bir şair değil aynı zamanda toplumu kötülüklerden uzaklaştırmaya çalışan bir fikir adamıdır.

Eserleri, kendinden sonra gelen bütün Seydi, Zelili, Molla Nepes, Meteci, Kemine gibi şairleri etkilemiş, adeta bir "mektepe" olmuştur. Şöhreti sadece Türkmenistanla sınırlı kalmamış, Afganistan, Özbekistan ve Karakalpak Türkleri de ondan etkilenmişlerdir.

Mahtumkulu'ndan ilk önce Fransız Türkolog Vambéry, *Voyages d'un faux derviche dans l'Asie Centrale de Tcheran a Khive Bokhara et Samarkand ve Çağatay Lisani Tedkikleri* adlı eserlerinde söz etmiştir. Daha sonra Rus Ostromof ve Samailoviç eserleri üzerinde çalışmışlardır. Eserleri Türkmenistan'da bir çok defa basılmıştır. Mahtumkulu'nun hayatı roman, tiyatro halinde yazıldı; resimleri

Hüznü Besteleyen Sonbahar

Yıllanmış bir hüznün ruhu kaplar da,
Yorgun arzuların boynu bükülür.
Sararan ümitler her sonbaharda,
Yaprak yaprak yüreğime dökülür.

Dağılır ne varsa mâziden kalan,
Sonsuzluğa akar hâtıra seli...
Mavi, yeşil, pembe, mor... Hepsi yalan!
Saçlara beyazlar düştü düşeli...

Ömrümüz hasretlik çölünde yüzer,
Başlar gözyaşının sebil zamanı.
Bürünür âhuret rengine yüzler,
Her bakış apayrı bir vedâ ânı...

Vuslat gönüllere çekince perde,
İnsana ayrılık teselli verir.
Hüznü besteleyen güz mevsiminde;
Yaşamak da şiir, ölmek de şiir!

ABDÜLKADİR AKGÜNDÜZ

yapıldı, hayatı beyaz perdeye aktarıldı. Bir okula, caddeye ismi verildi, heykelleri dikildi. Adına milletlerarası devlet ödüllü düzenlendi.

KAYNAKÇA

- *Ars. Gör. KTÜ Fatih Eđt. Fak. Türk Dili ve Edb. Böl. TRABZON
1. Mahtum Kuli, *Sayılanan Eserler, Aşkabat 1983 (Arap harfli)*
  2. Mahtum Gulı, *Şıgırlar, 1. Tom, Aşkabat 1992*
  3. *Türkmen Dili ve Edebiyatı Aşkabat 1992 s. 89-116*
  4. *Mahtumkulu Dişari, (Haz. Himmet BIRAY), Ankara 1992*
  5. *Yeni Türk İslam Ansiklopedisi (Örnek Fasikül) İst. 1995 s. 120-121*
  6. *Türk Kavimleri, Ahmet CAFEROĞLU, İst. 1988, s. 40*
  7. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Fuad KÖPRÜLÜ, Ank. 1981 s. 177-178.*